

In Nederland kwam de definitieve transformatie van het koningschap met het ontstaan van Koninginnedag, gevolgd door Emma's lancering van de zichtbare, representatieve monarchie. Zij leidde echter niet tot theatrale ceremonies op weidse pleinen voor grootse paleizen. Wilhelmina's inhuldiging was vooral een volksfeest. Een royale stijl paste niet bij de Nederlandse kleinschaligheid van levenshouding en nationaal zelfbeeld. Bovendien mocht de monarchie niet veel kosten. Daarnaast had Wilhelmina er minder slag van dan Emma zich gemakkelijk in het openbaar te bewegen en kromp zij de hofceremonies sterk in tijdens de economische crisis.

Terwijl dus de Britse monarchie sommige tradities 'uitvond' (de Kerstrede, het opbaren van vorsten in Westminster Hall) en andere transformeerde (jubilea, verjaardagen, kroningen, huwelijken en begrafenissen) kwam men in Nederland niet verder dan de transformatie van de verjaardag van de soeverein tot Koninginnedag. Met dat volksfeest werd bewust de nationale verzoening van religieuze en sociale tegenstellingen nagestreefd. Het lukte maar ten dele. Van Osta zet overtuigend uiteen hoe pas na 1933, met de toeneming van het oorlogsgevaar, er een verzoening kwam tussen de (antisocialistische) Oranjeliefhebbers en hun socialistische tegenvoeters. Zo werd de Oranjemonarchie pas laat in de eeuw een nationaal symbool voor alle Nederlanders ondanks de mythe van de eeuwenoude verbondenheid van dynastie en volk.

Tegenover de idee van de 'uitvinding' van tradities door cynische aristocraten (zoals geïnterpreteerd door D. Cannadine en E. J. Hobsbawm) staat Van Osta ambivalent. Nu eens is hij er terecht kritisch over, omdat er vaak meer van transformatie dan van inventie sprake was. Dan weer gebruikt hij zelfde term en noemt hem een rake formulering. Ook meent hij dat de democratie in Engeland reeds in de jaren 1860 oprukte en in 1867 definitief de weg naar een volksdemocratie insloeg.

Dit neemt niet weg dat ik veel waardering heb voor dit originele boek dat van eruditie en zelfstandig inzicht getuigt, maar niet in een evenwichtige comparatieve studie kon resulteren — eenvoudig omdat het vergelijkingsmateriaal aan Nederlandse kant daarvoor (nog) onvoldoende is. Dat geldt voor de negentiende en helemaal voor de twintigste eeuw. Van Osta beseft echter zelf een olifant met een muis te vergelijken. Zo onderstreept zijn studie hoe onderling verschillend de twee monarchieën zijn naar schaal, vorm en inhoud.

C. A. Tamse

W. Cappers, *Vuurproef voor een grondrecht. Koninklijke vereniging voor facultatieve crematie 1874-1999* (Zutphen: Walburg pers, 1999, 336 blz., f59,50, ISBN 90 5730 034 6).

De laatste jaren lijkt in de media de aandacht voor onze omgang met sterven én de dood toe te nemen. Vreemd genoeg was er tot voor kort nog geen uitvoerige geschiedschrijving over de crematiebeweging in Nederland, terwijl tegenwoordig bijna de helft van de Nederlandse bevolking zich na het overlijden laat cremieren. Met *Vuurproef voor een grondrecht*, een gedenkboek dat verscheen naar aanleiding van het 125-jarige bestaan van de Koninklijke vereniging voor facultatieve crematie, heeft Cappers die leemte weten te vullen. In dit fraai vormgegeven en rijk geïllustreerde gedenkboek beschrijft de auteur zeer uitvoerig het ontstaan van de beweging en haar strijd om erkenning. Tevens krijgt de lezer een goed beeld van de ingrijpende mentaliteitsverandering die zich in ons land tussen 1874 en 1999 voltrok ten aanzien van de dood.

Eeuwenlang was crematie vanuit christelijk standpunt een taboe. Niet alleen zag men crematie als een heidens gebruik, maar het werd vooral ook als een aantasting van de mogelijkheid tot lichamelijke opstanding beschouwd. In de negentiende eeuw leek daarin een kentering te komen, toen voorstanders van crematie wezen op de medisch-hygiënische gevaren die van de begraaf-

plaatsen uitgingen. Tegenstanders van crematie vonden deze argumenten ongegrond, aangezien in de begrafeniswet van 1869, juist vanwege de hygiëne, was gesteld dat alleen buiten de bebouwde kom begraven mocht worden. Uiteindelijk resulteerde deze discussie in 1874 in de oprichting van de vereniging tot invoering der lijkverbranding in Nederland. Aangezien crematie niet in de begrafeniswet was opgenomen, was het voornaamste doel van de vereniging om door middel van een wetswijziging crematie mogelijk te maken. Een wetswijziging bleef uit, ondermeer vanwege het juridische bezwaar, dat via crematie een misdaad (zoals bijvoorbeeld een gifmoord) zou kunnen worden verheimelijkt.

Om toch lijkverbranding voor leden mogelijk te maken, was men inmiddels uitgeweken naar het Duitse Gotha. De vereniging besloot uiteindelijk over te gaan tot de bouw van een crematorium te Velsen, alwaar in 1914 de eerste illegale crematie plaatsvond. Na een strafproces bleek dat door een onvolkomenheid in de begrafeniswet crematie in Nederland ongestraft doorgang kon blijven vinden. Het zou uiteindelijk tot 1955 duren tot de wet op de lijkbezorging aan crematie een wettelijke grondslag zou geven.

Eensgezind als de vereniging was in de 'strijd' tegen de tegenstanders van crematie, intem was men erg verdeeld. Alleen al het zoeken naar een geschikt terrein voor het eerste crematorium zorgde voor onenigheid en een slepend conflict met de architect leidde zelfs tot diens ontslag. In de talloze, soms door de auteur wel zeer uitvoerig behandelde, vergaderingen komen de vele conflicten zoals tussen bestuur en directie en tussen personeelsleden van het crematorium onderling aan de orde. De vereniging besteedde die jaren vooral aandacht aan de tot dan toe ineffektieve propagandavoering en de professionalisering van de exploitatie van het crematorium te Velsen.

In de jaren zestig leek de propaganda eindelijk effect te hebben en gaven na de overheid ook de kerken hun verzet tegen crematie op. Tegelijkertijd vond er een snelle ontkerkelijking plaats en een groeiende maatschappelijke aanvaarding van crematie. Inmiddels zijn er meer dan vijftig crematoria in Nederland gebouwd en wordt bijna de helft van de overledenen gecremeerd. In de wet op de lijkbezorging uit 1991 bestaat geen wettelijk onderscheid meer tussen begraven en cremieren.

Aan de hand van de geschiedschrijving van de vereniging schetst de auteur ons een goed beeld van het ontstaan en het langzame verdwijnen van het taboe rond de dood. Zo waren in de jaren dertig de wens om urnen met groen te omgeven dan wel as te verstrooien en de afname van het bezoek aan de columbaria, signalen dat mensen afstand namen ten opzichte van de dood. Vanaf de jaren tachtig zien we langzaam het taboe rond de dood verdwijnen. Zo organiseerde de vereniging bijvoorbeeld open dagen van crematoria. De vereniging, die in 1990 een 'facultatieve groep' werd, besteedt de laatste jaren vooral aandacht aan voorlichting om tijdig keuzes te maken in de wijze van dodenbezorging en het bevorderen van de mogelijkheden van asbezorging.

Vuurproef vooreen grondrecht schetst ons een zeer helder en uitvoerig geschreven beeld van de crematiebeweging, tegen de achtergrond van de maatschappelijke verandering in onze omgang met de dood. In het kader van de geschiedschrijving van de dood is deze studie een bijzonder welkome aanvulling.

R. G. C. van der Zalm, *Ibsen op de planken. Een enceneringsgeschiedenis van het werk van Henrik Ibsen in Nederland 1880-1995* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999; Amsterdam: International theatre & film books, 1999, 455 blz., f45,-, ISBN 90 6403 543 1).

Tussen 1880 en 1995 werd in Nederland 187 keer een stuk van de Noorse toneelschrijver Henrik Ibsen geënceneerd. Deze populariteit, met zwaartepunten in de jaren voor 1930 en na 1970, leent zich uitstekend voor een analyse van de enceneringsgeschiedenis van het repertoiretoneel in Nederland. Groot probleem bij historische enceneringen is uiteraard dat ze vergankelijk zijn. Door vasthoudend speurwerk, gekoppeld aan een inventieve en systematische analyse van het gevonden materiaal, is Rob van der Zalm erin geslaagd de encenering van Ibsens werk te reconstrueren. Als voornaamste bronnen gebruikte hij programmaboekjes en recensies. Aan de hand van de gebruikte vertaling of bewerking van Ibsens tekst, decor en belichting, grime en kostuum en wellicht het lastigst de speelstijl, komt het Nederlandse repertoiretoneel in de lange twintigste eeuw tot leven.

Door de soms schaarse gegevens te kwantificeren laat de auteur zien dat de encenering van Ibsen, waarachter zich de ontwikkeling van het Nederlandse toneel doet vermoeden, een duidelijk patroon volgt. In de eerst decennia betekenden Ibsens stukken een belangrijke vernieuwing in de Nederlandse opvoeringstraditie. Op aanwijzingen van de auteur zelf dienden de gevierde Nederlandse acteurs en actrices te breken met hun gedragen en galmende speelstijl, wat de een aanzienlijk beter afging dan de ander. Na 1930 taande Ibsens populariteit. Zijn stukken werden door zijn precieze aanwijzingen voor decor en speelstijl als verouderd, negentiende-eeuws, gezien. Tot 1970 werden de schaarse enceneringen gebaseerd op voorzichtige bewerkingen, actualisering van Ibsens oorspronkelijke tekst. Propvolle fin de siècle-decors moesten daarbij aannemelijk maken dat de stukken in de negentiende eeuw speelden. Deze subtiële en geleidelijke verschuivingen zijn door Van der Zalm met veel gevoel gereconstrueerd. Zij werden gevolgd door turbulente ontwikkelingen vanaf het begin van de jaren zeventig. Uiteraard, zouden wij zeggen, gezien de ophef rond de Actie Tomaat in 1969. Uit Van der Zalm's betoog blijkt echter dat het repertoiretoneel pas na enkele jaren door de vernieuwingsdrift werd geraakt. Nog opmerkelijker is dat dit leidde tot een hernieuwde populariteit van Ibsen, ongetwijfeld mede door de snelle groei van het aantal gesubsidieerde gezelschappen, die behoefte hadden aan repertoire.

Waarom zij juist Ibsen weer van de plank haalden, weet Van der Zalm echter niet duidelijk te maken. Ook blijft ongewis waarom juist Ibsen gebruikt werd om een radicaal nieuwe visie op het toneel, en in het bijzonder op encenering, te etaleren. Waarom bleef men gecharmeerd van de Noorse 'plottenbakker' (Gerardjan Rijnders in een recensie uit 1977), om vervolgens zijn plot om zeep te helpen? Hoe past de revolutionaire opvoering van *Hedda Gabler*, achterstevoren op een toneel-op-een-toneel (Onafhankelijk Toneel 1977), in de Nederlandse opvoeringstraditie? Wat te denken van de opvoering in 1988 van *Bouwmeester Solness* door Maatschappij Discordia? Een anno 2000 nog steeds maatgevende encenering die de opmaat gaf voor een nieuwe 'trend' in de encenering van klassiek repertoire: nauwgezette opvoering van de integrale tekst in een sober decor.

Meer in het algemeen geldt dat Van der Zalm maar gedeeltelijk slaagt in zijn voornemen om een verband te leggen tussen de enceneringen in Nederland van Ibsens werk en de geschiedenis van het toneel in Nederland. Hoe verhield bijvoorbeeld de ontwikkeling van de Ibsen-enceneringen zich tot de opvoeringsgeschiedenis van die twee andere veel gespeelde auteurs: Shakespeare en Molière? In hoeverre waren de Ibsen-opvoeringen exemplarisch voor de ontwikkeling van het 'klassieke' repertoiretoneel in Nederland? Het lijkt allemaal teveel gevraagd, zeker aan een auteur die met engelengeduld en mierenvljijt toch zeker een belangrijke basis heeft